

7.5. Společenský charakter

Každá historická etapa a každý typ společnosti, jak uvádí Bačová¹, jsou charakterizovány *vlastními hodnotami*. Tyto hodnoty ovlivňují utváření identity členů dané společnosti. Společnost prostřednictvím ideologie a společenských institucí určuje, které složky identity je možné změnit a zda je změna vůbec možná. Určují, která ze složek identity jedince se stává identitou samozřejmou, která identitou aktuálně prožívanou a která identitou hledanou.

Podle Čápa a Mareše² zkoumal D. Riesman se svými spolupracovníky změny amerického charakteru osobnosti. Navázali na výzkumy sociologů, kulturních antropologů a psychologů, kteří srovnávali kultury, způsob života a vlastnosti osobnosti v různých makro-sociálních podmínkách. Věnovali velkou pozornost společenskému charakteru (soubor rysů osobnosti, které jsou společné velké sociální skupině a odpovídají společenským poměrům, přírodním, ekonomickým a kulturním podmínkám). Autoři rozlišili hlavní formy společenského charakteru, které v historickém vývoji následovaly po sobě – typ řízený tradičně, vnitřně a vnějškově:

7.5.1. Typ řízený tradičně

Typ řízený tradičně se vyskytoval v evropské společnosti (společnost tradiční) před rozvinutím průmyslu. Do té doby život probíhal v ustálených formách, které byly pevně stanoveny zvyklostmi a tradicemi. Způsob života, takto fixován, se bez podstatných změn přenášel z jedné generace na druhou. Vysoce byla hodnocena pracovitost a věrnost principům.

7.5.2. Typ řízený vnitřně

Typ řízený vnitřně. Společnost se začala vlivem rozvoje vědy a techniky měnit na společnost industriální (moderní). Technika umožnila strojovou výrobu, která společně s nerostným bohatstvím kolonií a obchodem s otroky vedla ke kumulaci kapitálu. Instituce trhu ovládala hospodářský život. Tyto změny ovlivnily sociální život (migrace obyvatelstva do měst, zchudnutí venkova, urbanizace). Nárůst nových společenských vrstev způsobil revoluční politické změny (buržoazie, průmyslové dělnictvo). Tento vývoj přinášel nové nečekané situace, ve kterých jedinec s tradičními zvyklostmi

1 Srov. BAČOVÁ, V. Identita v sociálnej psychologii. In VÝROST, J. SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie-Sociálna psychológia*. Praha: ISV, 1997, 211-234

2 Srov. ČÁP, J. a MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001, 656

nevystačil. Feudální a aristokratické tradice (cechy, stavovská privilegia) se ukazují jako překážka rozvoje průmyslu a obchodu. V této situaci výchova, náboženství a kultura podporují ideál člověka, který má přísné svědomí, pevné zásady, je šetrný a má rozvinuté volní vlastnosti. Stále se vysoce se hodnotila práce a věrnost principům. Při důrazu na přísné mravní zásady bez rozvoje vnitřního, duchovního života, který čerpal svou sílu z živé víry v Boha, docházelo ale také k tomu, že někdy převládala strnulá příkazová morálka. Taková situace nastávala tam, kde (v původně křesťanské kultuře a křesťanském způsobu života) přestal být Kristus zdrojem mravního života a jeho inspirací. Mravní život se omezil na poslušnost vnějším normám a nařízením bez osobního stanoviska, bez vnitřního zaujetí pro hodnotu mravních zákonů a bez vlastní odpovědnosti a vlastního osobního nasazení pro jejich realizaci jak uvádí Gruendel: „A tu se tedy brzy jeví zákon jakožto chladná násilná forma, nucená člověku zvenčí, která uzavírá pohled na Boha i na člověka a více či méně vyvolává jen odpor člověka, omezovaného v jeho svobodě.“³ Při takové mravní výchově docházelo k formování úzkostlivého svědomí. To se pak projevovalo podle Čápa a Mareše chorobnými pocity viny.⁴

7.5.3. Typ řízený vnějškově

Vnějškově řízený typ. Začíná se šířit v první polovině 20. století v ekonomicky nejvyspělejších zemích s vysokou úrovní výroby, ale i spotřeby. Vzniká konzumní společnost, jejíž příslušníci konzum oceňují, jsou si však méně jisti ve svých hodnotových orientacích a řídí se spíše názorem druhých, tlakem skupiny a veřejného mínění, než vnitřním přesvědčením a svědomím. Rodiče přestávají uzavírat dítě do rodiny a chránit před bezbožnými a nemorálními vlivy, naopak podporují dítě v tom, aby se adaptovalo na názory vrstevníků, filmu, sdělovacích prostředků, aby se neodlišovalo od ostatních. Při vnějším řízení se klade důraz na konzum, volný čas, zábavu a pěstování koníčků, na přizpůsobení se druhým Jak popisují Čáp a Mareš⁵.

V téže zemi se tak mohou vyskytovat všechny typy. Některé lokality, rodiny, generace, menšiny se liší od společenského charakteru, který v zemi převládá. Jejich soužití často přináší konflikty. Typy tradiční obvykle selhávají v prostředí, které je liberální a není neseno tradicemi. Typ vnitřně řízený je při nesprávné výchově svědomí ohrožen vnitřními konflikty.

Typ vnějškově řízený není jen plodem konzumismu. Je reakcí na vnější příkazovou morálku, která je prožívána jako svazující, ale přitom je vnitřně prázdná a k neunesení. Aby se člověk z pout této

3 Srov. GRUENDEL, J. Ethik ohne Normen. Freiburg, 1970, 84. In *Teologie. Dálkový kurs, 2. díl*, Samizdat, osmdesátá léta, 1286

4 Srov. ČÁP, J. a MAREŠ, J. Psychologie pro učitele. Praha: Portál, 2001, 656

5 Tamtéž

morálky osvobodil, popírá dosavadní základní duchovní názorové a mravní jistoty, které vnímá jako zdroj omezení. Protože však jistotu nikde nenachází, hledá jistotu v sobě samém.

Normativním příkazem západní kultury se pak stává: odhalit a projevit své jedinečné osobní charakteristiky a stát se nezávislým na jiných. To předpokládá konstruovat sebe jako jedince, jehož jednání a chování je smysluplné jedině ke vztahu k vlastnímu myšlení, pocitům a jednání, a ne ve vztahu k myšlení, cítění a jednání druhých, jak uvádí Bačová.⁶

7.6. Důsledky pro hodnotovou orientaci

Vnějškově řízený typ vytváří pluralitní společnost a je zároveň jejím plodem. Život sice není svázán pevnými tradicemi, ale také v něm chybí jednotné hodnotící základy pro interpretaci životní zkušenosti. Chybí jednota morálních kritérií, a proto také chybí jednota v základních cílech výchovy a v jejich hierarchii, jak uvádí Brezinka: „V názorově otevřených pluralistických společnostech existuje neomezená svoboda kritizovat ideály až do popření jejich oprávnění a nepostradatelnosti. Existuje absolutní svoboda k nalézání a propagaci mnohých alternativních ideálů. Pro společnost to není nebezpečné, dokud existující jádro společných základních ideálů, které uznávají všechny skupiny, není rozmělněno pod nutné minimum a dokud většina občanů ještě patří k náboženským, světonázorovým, etnickým skupinám a dalším skupinám, které jim zprostředkují ideály specifické pro určitou skupinu a zároveň dávají smysl základním společenským ideálům.“⁷

Podle téhož autora povážlivá situace nastává teprve tehdy, když je pluralismus různých společenství věřících nahrazen světonázorovým a morálním pluralismem jedinců bez jakékoli vazby. Většina vysoce rozvinutých demokracií se blíží tomuto stavu individuální společnosti. „Je to společnost, která je charakterizována silným osamostatněním svých členů v jejich hodnotové orientaci individualizací či subjektivizací jejich životního stylu, názoru na svět a morálky.“

Protože si lidé nerozumí v názorové oblasti, vede to při určité míře ekonomické zajištěnosti k sociálnímu osamostatnění, kdy jednotlivé rodiny už nemají tak hluboké vazby na svůj příbuzenský základ. Projevuje se to také tím, že mladí lidé, dle názoru rodičů poměrně brzy, ještě nezajištěni, odcházejí z rodin a bydlí nezávisle na rodičích. Dle Brezinky v takové společnosti je široce rozšířena skepse proti závažným společenským ideálům, relativismus v základních náboženských a světonázorových otázkách, stejně jako morální nihilismus.⁸ V této situaci jsou mladí lidé vystaveni

6 Srov. BAČOVÁ, V. Identita v sociálnej psachologii. In VÝROST, J. SLAMĚNÍK, I. *Sociální psychologie- Sociálna psychológia*. Praha: ISV, 1997, 211-234

7 Srov. BREŽINKA, W. *Filosofické základy výchovy*. Praha: Portál 2001, 213

8 Tamtéž, 213

někdy zcela protichůdným socializačním tlakům ze strany médií, vlastní rodiny, skupiny vrstevníků, školy a dalších socializačních činitelů – jak uvádí Keller⁹.

9 Srov. KELLER, J. Úvod do sociologie. Praha: SLON. 1994, 186